

Долежан Валентин Володимирович

*доктор юридичних наук,
професор кафедри організації судових
та правоохоронних органів
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

**Спеціалізація та інстанційність —
універсальні принципи судоустрою України**

Реорганізація судової системи України здійснюється з урахуванням її побудови на певних конституційних принципах.

Відповідно до частини 1 статті 125 Основного Закону система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації.

І, якщо суть територіальності як принципу судоустрою завжди пов'язувалася і продовжує пов'язуватися з поширенням юрисдикції того чи іншого суду на одну або декілька адміністративно-територіальних одиниць чи на всю територію України, то принцип спеціалізації по суті не носив універсального характеру, поширюючись спочатку лише на господарські суди, згодом — і на новостворену підсистему адміністративних судів.

Такий підхід явно суперечив частині 1 статті 125 Конституції України, за змістом якої дія принципу спеціалізації як і принципу територіальності, мала поширюватися на всі ланки системи судів загальної юрисдикції. Проте до останнього часу це практично залишалось непоміченим як представниками юридичної науки, так і юристами-практиками. Зрушення відбулися під час розробки, починаючи з 2008 року, проекту нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів», який було прийнято 7 липня 2010 року.

В основі проведених змін — відмова від традиційного поділу судів загальної юрисдикції на загальні суди і спеціалізовані суди.

Деякі науковці намагалися підкласти під цей поділ теоретичну підкладку, зокрема, йшлося про те, що суди, які розглядають цивільні і кримінальні справи — це традиційні судові органи, які існують мало не зі Стародавнього Риму, а існування, наприклад, господарських та адміністративних судів носить не більш ніж факультативний характер і розраховано на вирішення скороминущих потреб.

Для таких тверджень, на нашу думку, не було і немає підстав. Існування і поява нових судів тих чи інших юрисдикцій обумовлена рівнем цивілізаційного розвитку суспільства і залежить від складності і потреб

його розвитку. Не є випадковим, що у цій частині деякі європейські країни пішли ще далі від України.

Так, у Німеччині поряд із судами, призначеними для розгляду цивільних і кримінальних справ, вищим органом для яких виступає Федеральна судова палата, існують також підсистеми адміністративних, трудових, соціальних, фінансових судів, на чолі яких перебувають відповідні вищі суди. При цьому Верховного Суду ФРН у звичному для нас розумінні взагалі не існує. У деяких країнах як самостійна ланка судів першої інстанції функціонують спеціалізовані патентні суди, що свідчить про реальну зацікавленість суспільства у захисті вітчизняних досягнень науково-технічного прогресу і права інтелектуальної власності.

Послідовне проведення у життя принципу спеціалізації в Україні в ході судової реформи найвиразніше проявилось на рівні вищих судів. Потреба у цьому обумовлювалася парадоксальною ситуацією, коли так звані загальні суди діяли у трьох, а спеціалізовані суди у — чотирьох інстанціях. Це створювало неоднакові можливості громадянам і юридичним особам для оскарження судових рішень, явно суперечило принципу єдності судової системи.

Усунути таку асиметричність судової системи було можливо ще за Законом України «Про судоустрій України» 2002 року шляхом створення Касаційного Суду України, який існував би на одному рівні поряд з вищими господарським і адміністративним судами. На жаль, ця спроба була придушена в зародку досить таки спірним рішенням Конституційного Суду України від 11 грудня 2003 року з ініціативи групи народних депутатів України. Тепер ця ідея відроджена у нових умовах створенням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Можна висловити припущення, що якби така назва була використана в Законі 2002 року, то цей суд уже тоді здобув би право на життя, оскільки за своєю юрисдикцією він по суті був аналогом сучасного нового вищого суду.

Слід відзначити, що об'єднання у межах одного судового органу справ цивільної і кримінальною юрисдикції певною мірою суперечить принципу спеціалізації, на що було звернуто увагу при обговоренні в парламенті законопроекту про судоустрій і статус суддів. Раціональнішому вирішенню цього питання перешкодили організаційно-кадрові і фінансові труднощі. Проте, якщо виходити з досвіду тієї ж Німеччини, таке поєднання у принципі є цілком можливим.

У процесі опрацювання законопроекту вдалося уникнути значно гіршого варіанту перебудови судової системи України, прихильниками якого було керівництво Верховного Суду України і його очільник В. Онопенко. Передбачалося ліквідувати існуючі вищі спеціалізовані суди і передати їх функції відповідним палатам Верховного Суду України. Це цілком відповідало прагненням перетворити його на суперцентралізовану і забюрократизовану структуру, а його Голову — на верховного суддівського начальника, в руках якого зосереджені усі важелі управління судовою системою.

Проте така спроба була із самого початку приречена на провал, оскільки існування вищих спеціалізованих судів прямо передбачено частиною 3 статті 125 Конституції України.

Спеціалізація судів, як внутрішня, так і зовнішня, є магістральним шляхом розвитку судоустрою у країнах Європи. Так, Вищий господарський суд України, який виріс з Державного арбітражу УРСР, накопичив багатий досвід забезпечення єдності практики вирішення господарських спорів, надання судам відповідних рекомендацій і ґрунтовних роз'яснень, участі в законопроектній роботі, удосконаленні кваліфікації кадрів, надання їм практичної допомоги, розвитку наукових досліджень, видавничій діяльності тощо. По цьому шляху рухається і Вищий адміністративний суд України, який останнім часом вносить відчутний вклад у зміцнення законності і утвердження верховенства права у сфері державного управління.

Усі три вищих спеціалізованих суди за своїм кадровим і науково-методичним потенціалом цілком здатні виконувати поставлені перед ними завдання. Відчайдушні спроби відродити попередню систему, продиктовані вузькокорпоративними міркуваннями, на наш погляд, не мають перспектив.

При цьому, однак, не можна не помітити, що з термінологічного боку є невдалим назви місцевих судів, які займаються розглядом цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення. Вони, як і раніше, називаються загальними судами (частина 1 статті 21 і частина 2 статті 22 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Проте фактично всі вони, як і апеляційні суди, і відповідний вищий суд, є спеціалізованими, оскільки їх юрисдикція обмежена певними категоріями справ. Можливо, немає особливої потреби відмовлятися від уживання щодо них терміну «загальний суд», але слід пам'ятати, що цей термін, як і будь-який інший, є значною мірою умовним.

Принцип спеціалізації тісно пов'язаний з принципом інстанційності, який закріплено у частині 1 статті 17 зазначеного Закону.

Під час обговорення у парламенті відповідного законопроекту деякі депутати заперечували проти цього з огляду на те, що цей принцип відсутній у частині 1 статті 125 Конституції України. Проте такий аргумент є непереконливим. Порушенням Конституції можна вважати вилучення з ординарного закону якихось принципових конституційних положень, а не додаткове включення положень, які відбивають існуючі реалії. Із студентської лави будь-якому юристу відомо, що судова система поділена на ланки і інстанції, а в пункті 8 частини 3 статті 129 Основного Закону закріплено право на оскарження судових рішень в апеляційному і касаційному порядку.

У сучасному вигляді застосування принципу інстанційності судової системи набуло повної логічної завершеності, зрозумілої кожному громадянину. Сучасна судова система України складається із трьох ланок і трьох судових інстанцій: першої, апеляційної, і касаційної, за межами якої перебуває Верховний Суд України як найвищий орган у системі судів загальної юрисдикції з властивими лише йому особливими повноваженнями у сфері судочинства.

Хочеться сподіватись, що принаймні на найближчий історичний період питання про внесення принципових змін до судоустрою України не буде стояти на порядку денному.